

И.Ж.Баходиров,
Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси тингловчиси

ЎЗБЕКИСТОДА ТАШҚИ САВДО АЙЛАНМАСИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА ЯНГИ МОЛИЯВИЙ ИНСТРУМЕНТЛАРНИ ТАТБИҚ ЭТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада ташқи савдо айланмасини ривожлантириш бўйича мамлакатимиз етакчи тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, янги тўлов тизимларини халқаро стандартларига ўтиш бўйича турли муаммолар хусусида фикр юритилган ҳамда янги молиявий инструментлар хусусида фикр-мулоҳазалари билан ҳам танишиб чиқилган.

Аннотация: В статье подробно рассматриваются вопросы развития внешнеторгового оборота и модернизация ведущих отраслей производства, техническое и технологическое перевооружение, проблемы по переходу на новые стандарты платежных систем и новых финансовых инструментов.

Annotation: The article details the development of foreign trade turnover and the modification of leading industries, technical and technological re-equipment, problems of transition to new standards of payment systems and new financial instruments.

Мамлакатлар иқтисодиётидаги илмий техникавий тараққиёт таъсири остида рўй бераётган ўзгаришлар, саноат ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви ва кооперациялашуви миллий хўжаликларнинг ўзаро ҳамкорлигини кучайтирмоқда. Бу эса халқаро савдо фаоллашувига имкон яратмоқда. Халқаро савдо ишлаб чиқаришга нисбатан тезроқ ўсмоқда. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ва таркибий ўзгаришлар борасида амалга оширилаётган ишлар натижасида сезиларли тараққиётга эришилмоқда, бу эса ўз навбатида ташқи иқтисодий алоқалар соҳасини ислоҳ қилишда институционал тузилмаларнинг кўмаклашиши муҳим аҳамият касб этади.

Корхоналарда халқаро иқтисодий муносабатлар ва уларни бошқариш масаласи доимо долзарб бўлган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Очиқ бозор маҳсулот сифатини ошириш, таннархни пасайтириш, янги технологиялар олиб келишга мажбур қилади, бозор ислохотларини жадал ривожлантиради. Содда қилиб айтсак, жаҳон ишлаб чиқариш тизимида, дунё бозори талабларига ва иқтисодий интеграция жараёнларига ҳамоҳанг бўлишимиз лозим. Мулоқот ва рақобатга тайёр бўлиш учун тармоқ раҳбарлари ўз устида тинимсиз ишлаши шарт”¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи, 25.01.2020 й.

Маълумки, мамлакатимиз етакчи тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, халқаро сифат стандартларига ўтиш бўйича турли муддатларга мўлжалланган дастурлар ишлаб чиқилган ва изчил равишда амалга ошириб келинмоқда.

Мамлакатимизда 2017–2021 йилларга мўлжаллаб ишлаб чиқилган, бири билан ўзаро узвий боғлиқ бўлган Ҳаракатлар стратегияси амалга оширилмоқда. Уларда саноат, инфратузилма, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантириш, молия-банк тизимини янада ислоҳ этиш ва унинг барқарорлигини ошириш, шунингдек, мамлакатимизда қулай инвестиция муҳити ва уни баҳолашнинг халқаро мезонларини шакллантириш кўзда тутилган.

Мазкур стратегия бўйича асосий ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир тармоқ дастурларининг изчил амалга оширилиши натижасида саноат таркибида юқори қўшимча қийматга эга бўлган, рақобатдош маҳсулотлар тайёрлаётган қайта ишлаш тармоқларининг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 78 фоиздан ортиғи айнан ана шу тармоқлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиш, мамлакатни дунёнинг бир қатор ривожланган давлатларидан бири сифатида ўрин эгаллашга қаратилгандир. 2020 йил охирида Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси 36,3 миллиард долларни ташкил этди, бу ўтган йилга нисбатан 5,4 миллиард долларга камдир. Жаҳон савдо ташкилотининг умумий ҳажмидан экспорт 15127,7 миллион АҚШ долларини ташкил этди, бу ўз навбатида 2019 йил январь-декабрга нисбатан 13,4 фоизга пасайиш қайд этилди, импорт эса - 21171,5 миллион АҚШ доллари, унинг пасайиши 12,8 фоизни ташкил этди².

Натижада ташқи савдо айланмаси 6 043,8 миллион АҚШ доллари миқдоридаги пасив қолдиқни ташкил этди. Ташқи иқтисодий фаолиятдаги 20 та йирик шерик давлатлар орасида тўртта давлат билан, хусусан, Афғонистон (772,3 миллион АҚШ доллари), Қирғизистон (610,1 миллион АҚШ доллари), Тожикистон (307,2 миллион АҚШ доллари) ва Эрон (33,2 миллион АҚШ доллари) билан фаол ташқи савдо баланси мавжуд. Қолган 16 та мамлакатда ташқи савдо айланмасининг пасив салдоси сақланиб қолмоқда³.

Қуйидаги жадвалда эса Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида экспорт ва импорт таркиби маълумотлар келтирилган.

Иқтисодиётнинг диверсификациялашуви хўжалик юритувчи субъектлар ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланиш имкониятини янада кенгайтириб, пировардида валюта тушумини таъминлаш, ташқи бозорда барқарор ўрнашиб олиш, рақобатбардош маҳсулотлар, иш ва хизматлар ишлаб чиқариш имконини бермоқда.

² www.stat.uz

³ <https://review.uz/oz/post/infografika-vneshnyaya-torgovlya-uzbekistana>

Иқтисодийтимиз таркибидаги чуқур ўзгаришлар мамлакатимиз экспорт салоҳиятини мустаҳкамлаш, экспорт ҳажмини барқарор ошириш ва унинг таркибида ижобий ўзгаришларга эришишда энг муҳим омилга айланди. Сўнгги йилларда экспорт таркибида рақобатдош тайёр маҳсулотлар улуши барқарор суръатлар билан ўсиб бораётгани яққол кўзга ташланмоқда.

1-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида
экспорт-импорт таркиби, январь-ноябрь 2020 й⁴**

Кўрсаткичлар	Ҳажми, млн. доллар	Жамига нисбатан, фоизда
Экспорт, жумладан	14197.3	100.0
Пахта толаси	137.0	1.0
Озиқ-овқат маҳсулотлари	1311.7	9.2
Кимёвий маҳсулотлар ва ундан тайёрланган буюмлар	788.3	5.6
Энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари	619.6	4.4
Қора металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	289.5	2.0
Рангли металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	825.0	5.8
Машина ва ускуналар	379.3	2.7
Тўқимачилик буюмлари ва газлама	1693.1	11.9
олтин	5804.4	40.9
хизматлар	1820.6	12.8
бошқалар	528.8	3.7
Импорт, жумладан	18774,5	100
Озиқ-овқат маҳсулотлари	1890,9	10,1
Кимёвий маҳсулотлар ва ундан тайёрланган буюмлар	3091,3	16,5
Энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари	950,9	5,1
Қора металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	1330,2	7,1
Рангли металллар ва улардан тайёрланган буюмлар	254,0	1,4
Машина ва ускуналар	7907,3	42,1
хизматлар	1041,5	5,5
бошқалар	2308,5	12,3

Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “2020 йилда умумий экспорт ҳажмининг 72 фоиздан ортиғи тайёр товарлар ҳиссасига тўғри

⁴ Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. 2020 йил-январь-ноябрь. www.stat.uz

келгани иқтисодиётимиз диверсификация қилинаётганининг яққол далолати, десам, хато бўлмайди”⁵.

Юқорида қайд этилган концепцияда мўлжалланган стратегик вазифаларни амалга ошириш ўрта муддатда қуйидаги натижаларга эришиш имконини беради:

- макроиқтисодий ривожланишни бошқариладиган модели асосида барқарор, юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш;

- тўхтовсиз иқтисодиётни модернизациялаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан янгилашни амалга ошириш;

- ишлаб чиқариш, транспорт ва коммуникация инфратузилмасини барқарор иқтисодий ўсиш ва аҳолини эҳтиёжларини қондириш талабларига мувофиқ ривожлантириш;

- банк-молия тизимини барқарорлигини ошириш ва инвестиция миқёсини кенгайтиришдаги ролини ошириш;

- нодавлат секторини биринчи навбатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни иқтисодиётдаги роли ва улушини янада ошириш;

- юқори агротехнология асосида замонавий самарали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни яратиш ва қишлоқ аҳолисини даромадларини ошириш;

- аҳолини, шу жумладан, ёш авлодни барқамол ривожланишини таъминлайдиган замонавий ижтимоий секторини шакллантириш.

Бу ўринда мазкур тармоқ дастурларини амалга оширишни тэзлаштириш вазифаси қўйилмоқда. Ўз навбатида, бу мамлакатимизнинг ҳам ташқи, ҳам ички бозорда барқарор мавқега эга бўлишини таъминлаш имконини беради.

Ўзбекистоннинг самарали ташқи иқтисодий сиёсати натижасида, ташқи иқтисодий алоқалар жадал суръатларда ривожланиб бормоқда. Таъкидлаш керакки, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва бу соҳаларни диверсификация қилишга қаратилаётган улкан эътибор экспорт ҳажми, унинг таркиби ва сифатига ижобий таъсир кўрсатди.

Экспорт диверсификацияси жами экспортда алоҳида товар ёки хизмат тури (айниқса, хомашё) улушининг катта бўлишига барҳам берилиши маҳсулотлар экспорт қилинаётган мамлакатлар географиясини кенгайтиради, экспорт ҳажмининг барқарор бўлишини таъминлайди, миллий иқтисодиётнинг ташқи бозордаги салбий ўзгаришларга таъсирчанлиги даражасини пасайтиради. Экспорт таркибида бир ёки бир неча товарлар улушининг сезиларли даражада ортиб кетиши бу товарлар нархи пасайган ёки уларга ташқи талаб қисқарган ҳолатларда экспортчи корхоналарни оғир аҳволга солиб қўйиши мумкин. Бунинг натижасида экспорт ҳажмининг қисқариши валюта тушумларининг камайиши, ташқи савдо балансининг ёмонлашуви ва корхоналар молиявий аҳволининг тангликка юз тутишига олиб келиши мумкин⁶. Шунингдек, экспорт умумий ҳажмининг кам сонли давлатларга боғланиб қолиши ҳам қалтис ҳолат ҳисобланади.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи, 25.01.2020 й.

⁶ Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. – М.: Дело и сервис., 2018, -с.272.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан экспортни рағбатлантириш ва импорт ўрнини босувчи рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар ҳамда жаҳон бозорида асосий экспорт товарлар бўйича қулай конъюнктуранинг сақланиб туриши натижасида республикаимиз тўлов балансининг, хусусан, ташқи савдо балансининг барқарорлиги таъминланмоқда.

Мамлакатимизда ташқи савдо алоқаларини фаол ривожланаётганлиги, уни жаҳон иқтисодиётига интеграциялаш ташқи савдо фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги қонунчиликни либераллаштирилиши кўпгина ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи хўжалик юритувчи субъектларда халқаро савдо операцияларида иштирок этиш имконини берди.

Қуйидаги жадвалда 2017-2019 йللarda мамлакатимиз экспорти таркиби маълумотлари келтирилган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси экспорти таркиби, минг АҚШ доллари⁷

№	Кўрсаткичлар	Йиллар		
		2017	2018	2019
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари	817 892,0	1 029 901,9	1 436 415,8
2	Ичимликлар ва тамаки	26 557,8	22 292,9	29 816,1
3	Ноистеъмол хом-ашё, ёқилғидан ташқари	626 852,7	427 506,1	591 240,1
4	Минерал ёқилғи, мойлаш мойлари ва шунга ўхшаш материаллар	1 607 635,9	2 666 756,2	2 528 890,0
5	Ҳайвон ва ўсимликлар мойлари, ёғлар ва мумлар	43,9	65,2	12 425,6
6	Кимёвий воситалар ва маҳсулотлар	864 488,3	881 286,0	836 471,4
7	Саноат товарлари	2 211 952,9	2 411 893,5	2 752 899,5
8	Машиналар ва транспорт асбоб ускуналари	351 709,8	204 131,8	421 817,9
9	Турли хил тайёр буюмлар	312 055,5	337 875,3	435 652,1
10	Бошқа товарлар	3 260 021,0	2 938 990,8	4 978 210,9
11	Хизматлар	2 474 528,8	3 070 046,0	3 434 848,4

Мамлакатимизда экспорт фаолиятини енгиллаштириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича кўрилаётган чоралар натижасида 2019 йили экспорт ҳажми 14 миллиард 258 миллион долларни ташкил этиб, 13,6 фоизга ўсган. Сўнгги икки йилда экспорт географияси 50 та давлатга кенгайиб, 140 тага етган. Экспортга 120 та янги турдаги маҳсулот чиқарилган. Экспорт таркибида тайёр маҳсулотлар улуши 56 фоизни ташкил этиб, ҳудудий саноат экспорти қарийб 1,7 баробар ўсган⁸.

⁷ www.stat.uz

⁸ Ўша манба

Бироқ, амалга оширилаётган ишларга қарамасдан, ҳали ҳам мамлакатимизнинг экспорт салоҳиятидан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Бу борада экспортбоп маҳсулотлар таркибини диверсификация қилиш, экспортда хомашё бўлмаган маҳсулотлар улушини камида 60 фоизга етказиш масаласи қўйилган. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикасининг 2019-2025 йилларга мўлжалланган Миллий экспорт стратегиясини ишлаб чиқилган.

Қуйидаги жадвалда эса Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида экспорт ва импорт улуши келтирилган.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо айланмасидаги асосий шериклар улуши, фоизда⁹

№	Шерик мамлакатлар	Улуши, фоизда
1	Хитой	17.7
2	Россия	15.5
3	Қозоғистон	8.3
4	Жанубий Корея	5.9
5	Туркия	5.8

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ташқи савдо айланмасида экспорт ва импорт улуши йиллар кесимида турлича бўлган, хусусан экспортнинг камайиши, импортнинг ўсиши тенденцияси кузатилмоқда. Экспорт қилинаётган товар ва хизматларнинг асосий қисми Хитой Халқ Республикаси ва Россия Федерацияси ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу эса умумий экспорт ҳажмининг 31,8% ини ташкил қилади. Хитой Халқ Республикаси ва Россия Федерациясига экспорт қилинаётган товарлар таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, асосан энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари, кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар ҳамда озиқ-овқат маҳсулотлари гуруҳларидан иборат эканлигини кўриш мумкин¹⁰.

Фикримизча, корхоналар даражасида экспорт операцияларини ривожлантиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

-ташқи бозорга чиқиш йўлини аниқлаш тўғридан-тўғри (мустақил) ёки билвосита воситачилар орқали амалга оширилиши;

-корхоналар ва тармоқларда замонавий тежамкор технологияларни қўллаган ҳолда, юқори қўшилган қийматли товарларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш;

-транспорт ва логистика хизматларини яхшилашга катта эътибор қаратиш зарур;

9 www.stat.uz маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

10 Кузиева Н. Ўзбекистонда экспорт операцияларини молиявий рағбатлантириш масалалари // “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 1, февраль, 2019 йил

-хизматлар экспортини кенгайтириш, айниқса, туризмни ривожлантириш катта аҳамиятга эга.

Бунинг баробарида корхоналар бошқарувида экспорт маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш (экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ҳисобини ташкил этиш), экспортга юклаб жўнатилган товарлар (маҳсулотлар)ни ҳисобга олиш, экспорт учун тижорат харажатларини юритиш, экспорт қилинадиган товарлар (маҳсулотлар)ни сотишни ҳисобга олиш ҳамда хорижий харидорлар билан юритиладиган ҳисоб-китоб ишларига алоҳида эътибор қаратиш зарур деб ҳисоблаймиз. Экспорт – импорт операцияларини кенгайтириш ва янги ҳисоб шакллари амалиётда қўллаш ҳозирги даврнинг долзарб масалаларидан биридир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Экспорт фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлашни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 21.10.2020 йилдаги ПФ-6091-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Республикада экспорт ва инвестиция салоҳиятини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 18.08.2020 й. ПФ-6042-сон Фармони.

3. “2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сон [Фармони](#).

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 11.09.2019 й. 756-сон "Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги ҳузуридаги Экспортни рағбатлантириш агентлиги томонидан экспорт қилувчи ташкилотларга молиявий ёрдам кўрсатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида"ги Қарори.

5. Шарипов Ф. Экспорт-импорт операцияларини солиққа тортишни такомиллаштириш масалалари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. – Т. БМА. 2008 й.

6. Кузиева Н. Ўзбекистонда экспорт операцияларини молиявий рағбатлантириш масалалари // “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 1, февраль, 2019 йил.

7. www.lex.uz

8. www.open.info.uz

9. <https://www.ung.uz/>

10. www.mift.uz